

О. О. Решетняк (Слов'янськ)

УДК 811.161.2'373.21:26-23

**ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ БІБЛІЙНИХ СИМВОЛІВ
З ТОПОНІМОМ ЄГИПЕТ**

Формування фразеологічного фонду, внутрішня форма й мотивованість фразеологічних одиниць, їх системні відношення, теоретичні засади фразеологічного утворення, з'ясування їх генези, реконструкція елементів духовної та матеріальної культури – це ті проблеми, які досліджують вітчизняні й зарубіжні науковці.

Проблеми функціонування та статусу слова-компонента в лексичному наповненні фразеологічних одиниць присвячено праці В. Бойко, А. Кравчук, О. Куцик, О. Мороз, Ю. Прадіда, У. Тимченка, Д. Ужченка та ін. Питання функціонування власних назв у структурі фразеологізмів досліджують В. Бояркін, А. Кравчук, О. Сафронова, Л. Степанова та ін. Українську антропонімічну фразеологію студіюють Б. Ажнюк, Н. Бабич, О. Бойко, Н. Москаленко, Н. Пасік, М. Разумейко, Н. Щербакіна та ін. Теоретичні засади сучасних досліджень фразеології в аспекті взаємозв'язку понять мова – культура – етнос створили Є. Верещагін, В. Костомаров, В. Мокієнко, І. Подюков, В. Телія, М. Толстой та ін. Плідною виявилася науково-дослідна діяльність лінгвістів А. Івченка, Р. Зорівчак, М. Демського, Л. Скрипник, І. Чередниченко та ін.

Окреслені студії свідчать про всебічне ґрунтовне вивчення стійких зворотів мови, про активне опрацювання проблем, пов'язаних з цими мовними одиницями. Проте окремі групи фразеологізмів ще лишаються поза увагою лінгвістів. Так, не були дотепер предметом спеціального системного аналізу біблійні фразеологізми з ономастичним компонентом. Символічні біблійні з антропонімами й топонімами, зазвичай, спеціально не виокремлювали дослідники біблійної фразеології й традиційно аналізували разом з іншими. Актуальність наукової розвідки вбачаємо в малодослідженості внутрішньої форми фразеологізмів з біблійними топонімами.

Метою статті є визначення лінгвокультурологічних особливостей внутрішньої форми біблійних фразеологізмів з топонімом Єгипет, виявлення її регулятивної ролі у формуванні біблійних символів.

Для цього вважаємо за необхідне:

- 1) з'ясувати внутрішню форму біблійних фразеологізмів з топонімом Єгипет;
- 2) дослідити фразеологічні одиниці як різновид номінативно-характеризувальних знаків, виявити їхні культурологічні особливості;
- 3) проаналізувати особливості семантичних процесів формування символів з топонімом Єгипет.

На сьогодні окреслено новий підхід щодо розуміння значення фразеологічних зворотів у мовленнєвій практиці. Це спроба досягнути сутність фразеологічного витвору як репрезентанта картини світу українського етносу. Адже фраземоутворювальний потенціал асоціативного мислення вмотивовано природою дискурсу – вербалізованої мовномисленнєвої діяльності, що містить і лінгвальні, і екстралінгвальні компоненти.

Зазвичай, фразеологічні одиниці набувають символічного значення. У сакральному узусі символ є одним з важливих засобів реалізації розмаїття дійсності, а їх оцінна семантика транслює життєво важливі для людини етичні смисли. Звідси високий ступінь канонічної регламентованості біблійних символем, чітке розмежування позитивних і негативних конотацій. Основною ознакою біблійного символу як складника мовного коду є неконвенціональне розуміння цього мовного знака. Таке сприйняття створює атмосферу особливого ставлення до мовлення. Специфіка біблійних текстів полягає в тому, що вони наповнені символами, яким приписують певні трансдентні властивості: божественне або демонічне походження. У біблійних символах закодовано інформацію про своєрідну картину світу.

Процеси, пов'язані з семантизацією стійкої сполуки, з виникненням загального переносного значення, – складні й багатоманітні. Їх визначає характер внутрішньої форми образу, закладений у стійкій сполуці, ступінь її мотивованості, своєрідність смислових відношень.

Особливості світоглядних уявлень представників відповідної мовної спільноти породжують образні асоціації, які є віддзеркаленням реальної дійсності, і саме їх маніфестують фразеологічні одиниці. Основною одиницею образно-мовної картини світу є стереотипне уявлення про буття. Такі уявлення (еталони) є тією ланкою, яка об'єднує дійсність, мислення й мову. В. Телія відзначає їхню кумулятивну роль у створенні „історичної пам'яті, підґрунтям якої є емпіричні знання про об'єктивну дійсність, а також культурний, історичний і власне мовний досвід того чи того народу” [Телія 1986: 104 – 105]. Образні стереотипи відіграють неабияку роль у формуванні фразеологізмів.

Процес фразеологізації пов'язаний із ступенем абстракції, адже чим глибшим є власне процес семантичної трансформації, тим слабшим зв'язок між значеннями фразеологізму та його прототипу, зрозуміло, що треба розрізняти фразеологізм і його генетичний прототип – вільне словосполучення з прямим значенням.

Формування стійких сполук пов'язане з процесами метафоризації, особливу роль у яких відіграють ті образні стереотипи, які узагальнюють емпіричні знання етносу і є складником так званої образно-мовної картини світу. Ці уявлення в лінгвістиці співвіднесені з поняттям внутрішньої форми, у якій сконденсовано характеризувальні риси певної ситуації, закріплені у свідомості носіїв мови як еталон чогось негативного чи позитивного. В описах образних корелятивів,

транспонованих внутрішньою формою фразеологізмів, застосовано поняття парадигми образів – такого стійкого семантичного інваріанта, реалізованого на поверхневому мовному рівні в низці подібних образів. Основою кожної парадигми є культурологічно маркований символ.

Внутрішня форма фразеологізму має аперцептивну природу, її підґрунтя є архетипна й символічна парадигми, стійкі образні компоненти культурного континууму. Отже, внутрішня форма як цілісне уявлення про певний реальний предмет, явище, ситуацію формує семантичну структуру усталених зворотів і, водночас, є особливим еталонним компонентом для характеристики позначуваного.

Християнська теологічна символіка складна та неоднозначна. Формування біблійних ономастичних символем пов'язане з процесом закріплення за деякими стрижневими символами певних конотацій при усвідомленні сюжетів Писання. Досить значною з-поміж біблійних символем є низка номінацій з топонімами різко негативної конотації (*Єгипет, Содом і Гоморра, Вавилон* тощо). Зокрема, специфіка фразеологізації словосполук з топонімом Єгипет зумовлена наявністю певного символічного значення, маркованого фоновими особливостями. Єгипет тривалий час був місцем полону іудеїв і є, зокрема, символом рабства. Цей біблійний топонім, зазвичай, ототожнюють з царством темряви, володіннями Сатани (якого завжди уособлюють з фараоном), жорстокою владою язичницького світу, непосильним тягарем життя. Рабам у Єгипті доводилося виконувати важку, для багатьох непосильну роботу.

Біблійна символема потребує інтерпретації за допомогою залучення позалінгвальних фонових знань. Виокремлення символічних елементів образу уможлиблює його пояснення, експлікацію. У сучасній українській мові функціонує кілька символем з топонімом Єгипет, який є стрижневим компонентом семантичної структури усталених зворотів.

Фразеологічні одиниці *єгипетська кара, єгипетський полон (єгипетська неволя), єгипетська робота, єгипетська тьма* не репрезентовані текстом Святого Письма, їхнім підґрунтям є власне біблійний сюжет, тобто це – сюжетні біблійні фразеологізми. Формуванням семантичної структури цих стійких сполук є результатом імплікації ширшого контексту у вужчий. Імплікація – процес не лише кількісний, але й якісний, супроводжуваний якісними змінами мовних одиниць; зворот стає більш компактним і лаконічним, що збільшує рівень узагальнення. Кожна мовна фігура містить імпліцитну інформацію, переважно не марковану контекстом, а таку, що потребує оперування близькосхідними реаліями.

Поєднання топоніма Єгипет з лексемою *кара* призводить до формування своєрідної семантики. Біблійний сюжет виходу іудеїв з єгипетської неволі (Вихід 3:12) пояснює сутність кар, які Бог застосував до фараона та єгиптян, захищаючи свій народ. Усього таких кар було десять: перетворення води на кров (Вихід 7:14 – 24); жаби, які

заполонили Ніл, будинки, вулиці (Вихід 8:1 – 11); воші (Вихід 8:12 – 15); рої мух (Вихід 8:16 – 28); моровиця на єгипетську худобу (Вихід 9:1 – 7); гнояки на людей і тварин (Вихід 9:8 – 11); град з вогнем (Вихід 9:13 – 33); сарана (Вихід 10:3 – 20); триденна темрява над Єгиптом (Вихід 10:21 – 29); смерть первістків єгиптян і тварин (Вихід 12:1 – 3; 29). Усі кари були спрямовані проти культової єгипетської системи – ієрархії з дев'яти богів, поділених на три за значущістю. Саме цю систему карає Бог: насилає три кари на три групи єгипетських ідолів, аби нівелювати їх та продемонструвати свою перевагу.

Отже, знання внутрішньої форми прототипу фразеологізму *єгипетська кара* робить її семантику прозорою, його можна потрактувати так: по-перше, як нівелювання культу єгипетських богів, як вирок за пихатість, егоїзм, знуцання єгиптян над Богообраним народом; по-друге, фараон своєю впертістю спричинив покарання єгиптян. У сучасній мові фразеологізм *єгипетська кара* конотовано семою *тяжке покарання, стихійне лихо*: „Єгипетська кара. книж. – *неймовірно тяжка невольницька праця*” [Удовиченко 1984: 184]; „заст. *Нестерпно тяжке покарання, стихійне лихо*” [Олійник 1991: 47].

Переносне співзначення цього денотативно мотивованого топонімічного компонента утворено за допомогою узагальнення одиничного значення первинного денотата завдяки абсолютизації певної риси, властивості. Символічне вживання топоніма зумовлене метафоризацією. Денотат Єгипет, супроводжувальний афективним забарвленням, створює підґрунтя для емотивно-модального аспекту конотацій. Символічні асоціації топоніма не порушують смислової цілісності звороту, будь-який його конотативно-смісловий відтінок притаманний усій фразеологічній одиниці.

Усталені звороти *єгипетський полон* – про тяжку неволю та *єгипетська праця (робота)* у значенні „виснажлива” виникли з біблійної оповіді про неймовірно важке, нестерпне життя полонених іудеїв, які зазнали національного гноблення як у фізичному, так і духовному єгипетському рабстві. Обидва фразеологізми об'єднані в канонічному тексті Біблії в одну оповідь (Вихід 1: 8 – 22). Імплікування енциклопедичної інформації, пов'язаної з первинним денотатом, призвело до формування символіми з топонімом Єгипет, що є узагальненим, близьким до значення оцінного апелятива: „Єгипетський полон; *єгипетська неволя. Важке, нужденне, підневільне життя*” [Білоноженко 1999: 670]; „... *дуже тяжка неволя*” [СУМ V: 495]. „Єгипетська робота (праця). Застар. *Дуже тяжка, виснажлива праця*” [Олійник 1991: 47].

Отже, конотація окреслених бібліїзмів зумовлена впливом позамовних чинників, зокрема, асоціативних зв'язків з реальною ситуацією й подіями.

Підґрунтям фразеологічного значення символіми *єгипетська тьма* – „заст. *Непроглядна тьма, темрява*” [Олійник 1991: 47; СУМ V: 495] є

образно-сміслові символічні значення, сформовані ще до початку процесу фразеологізації й марковані дев'ятою Божою карою на Єгипет: „... і сталася густа темрява по всій єгипетській землі три дні. Не бачили один одного, і ніхто не вставав з свого місця три дні! А Ізраїлевим синам було світло в їхніх садибах” (Вихід 10: 22 – 23). Внутрішня форма первинного образу має велике значення, бо триденною темрявою покарано основний єгипетський культ і центрального бога сонця Ра, якого вважали творцем світу й батьком фараона. Відчутна на дотик темрява, що огорнула всю країну, нівелювала здатність Ра керувати світлом.

Отже, семантика біблійної символіки *єгипетська тьма* зазнала семантичної трансформації, у сучасній мовленнєвій практиці її конотовано семою *дуже темно*.

На відміну від проаналізованих фразеологічних одиниць бібліїзм *сарана єгипетська* не зафіксовано в українських лексикографічних джерелах як усталений зворот, порівняно з російськими, де такий фразеологізм має семантику – „сила, що все знищує” [Михельсон 1894: 220]. Хоча Словник української мови констатує таке значення номена *сарана*: „... 2. збір., перен., зневажл. Велика кількість людей як уособлення зажерливої й руйнівної сили. Як [тієї] сарани – дуже багато” [СУМ V: 58]. У розмовному мовленні констатуємо наявність компаративного звороту як *єгипетська сарана* з конотацією „руйнівна сила, яка нищить доценту все на своєму шляху”. Внутрішню форму прототипу цього бібліїзму сформовано в контексті Книги Вихід: „І найшла сарана на всю єгипетську землю, і залягла в усім єгипетським краї, дуже багато! Перед нею не було такої сарани, як вона, і по ній не буде такої!” (Вихід 10: 14 – 15). Боже покарання було восьмим й адресованим саме культу Серапіса – Божеству родючості й володареві природних стихій, що забезпечував урожай; та Гебу – богу землі та рослинності, захиснику від сарани, заступнику всього Єгипту.

Отже, наявність повторюваного символічного топонімічного компонента (ад’ектоніма, що є дериватом від похідної основи Єгипет) в окреслених символах з однаковою структурою й позицією сприяє формуванню узагальненого значення як інтенсифікатора іменних компонентів бібліїзмів. Їхня семантика генетично мотивована основою топоніма й маркована символічною ознакою похідного компонента. На думку Н. Пасік, „на розвиток апелятивного співзначення та виникнення конотацій, на роль топоніма у формуванні фразеологічного значення впливають такі чинники: топонімічна основа, реальність денотата імені, рівень усвідомлення топоніма та його денотата мовцем, частотність уживання, прагнення до експресії” [Пасік 2000: 7]. Денотат біблійного оніма є підґрунтям емотивно-модальної конотації, тому біблійному топоніму притаманне афективне забарвлення. Разом із символічним, оцінним значенням ономастичний компонент реалізує загальнокатегорійну властивість, що створює високу узагальненість,

образність, експресивність, семантичну дифузність, здатність лаконічними засобами транслювати зміст й емоції.

Уважаємо, що лінгвокультурологічний аспект фразеологічного аналізу, підґрунтям якого є інтерпретація біблійної та культурної інформації, закодованої в символах завдяки співвіднесенню їх асоціативних образів з кодами культури, є перспективним напрямом дослідження, з метою підвищення рівня мовленнєвої культури етносу, це й забезпечить коректне використання біблійних символів.

Література

Біблія 2002 – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. Івана Огієнка. – К. : Укр. Бібл. Т-во, 2002. – 1375 с.; **Білоноженко 1999** – Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.; **Коваль 2001** – Коваль А. П. Спочатку було слово / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 311 с.; **Ляшенко 1997** – Ляшенко Н. С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. С. Ляшенко. – К., 1997. – 24 с.; **Михельсон 1894** – Михельсон М. И. Меткие и ходячие слова : сб. рус. и иностр. пословиц, изречений и выражений / М. И. Михельсон. – СПб. : Тип. Император. Акад. Наук, 1894. – 692 с.; **Олійник 1991** – Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Рад. шк., 1991. – 400 с.; **Пасік 2000** – Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. М. Пасік. – К., 2000. – 20 с.; **СУМ V** – Словник української мови : в 11т. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 840 с.; **Телия 1986** – Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.; **Телия 1996** – Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Шк. „Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.; **Удовиченко 1984** – Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / авт.-уклад. Г. М. Удовиченко. – К. : Вища шк., 1984. – Т. 1: А – М. 1984 – 304 с.

Решетняк О. О. Лінгвокультурологічні особливості внутрішньої форми біблійних символів з топонімом *Єгипет*

Статтю присвячено дослідженню лінгвокультурологічних особливостей внутрішньої форми біблійних символів з топонімом Єгипет. У науковій розвідці виокремлено образні еталони, що характеризують мовні номінації. З'ясовано внутрішню форму біблійних фразеологізмів з топонімічним компонентом, студійовано фразеологічні одиниці як різновид номінативно-характеризувальних знаків, а саме: єгипетська кара, єгипетський полон (єгипетська неволя), єгипетська

робота, єгипетська тьма, виявлено їхні культурологічні особливості. Проаналізовано специфіку семантичних процесів, що зумовлюють формування символом з біблійним топонімічним компонентом. Акцентовано, що денотат біблійного оніма є підґрунтям емотивно-модальної конотації, саме тому топоніму притаманне афективне забарвлення, водночас, із символічним, оцінним значенням бібліонім реалізує загальнокатегорійну властивість, що створює високу образність, експресивність, семантичну дифузність, здатність лаконічними засобами транслювати зміст й емоції.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, біблійний топонім, внутрішня форма фразеологізму, прототип (образний еталон), конотація, символема.

Решетняк Е. А. Лингвокультурологические особенности внутренней формы библейских символом с топонимом *Egypt*

Статья посвящена лингвокультурологическим особенностям внутренней формы библейских символом с топонимом Египет, а именно: египетская кара, египетский плен, египетская работа египетская тьма. В ней исследованы образные эталоны, характеризующие номинации в языковом сознании украинского этноса в аспекте феномена „исторической памяти” библеизма, конкретизирована внутренняя форма таких библеизмов. Автор проанализировала специфику семантических процессов, обуславливающих формирование символом с библейским топонимическим компонентом Египет, продемонстрировал, что денотат библеизма есть основой эмотивно-модальной коннотации, обуславливающей аффективный второй смысл, он одновременно с символическим, оценочным значением реализует общекатегорийное свойство, имеет высокую образность, семантическую диффузность, ему характерна способность лаконичными средствами транслировать содержание и эмоции.

Ключевые слова: библейский топоним, фразеологическая единица, внутренняя форма фразеологизма, прототип (образный эталон), коннотация, символема.

Reshetnyak H. A. Linguistic and cultural features of internal form of biblical symboleme with toponym *Egypt*

The author investigates linguistic and cultural features of the internal form of biblical symboleme with toponym Egypt: plagues of Egypt, Egyptian captivity (Egyptian slavery), Egyptian work, Egyptian darkness, Egyptian locusts. The figurative patterns that characterize the category defined in linguistic consciousness of Ukrainian ethnos in aspect of „genetic memory” of biblicism are specified in the article. The author analyses the internal form of biblical phraseologism with toponymic component and phraseological units as a kind of nominative and characterized signs and finds their cultural features. The specificity of semantic processes that cause the formation of the

symbolemes with biblical toponymic component is also analysed. The process of phraseological transformation of phrases with toponym Egypt caused by the presence of a certain symbolic significance and marked with special background characteristics is illustrated in the article. The symbolic use of the toponym is due to the metaphorization. The meaning of biblical symbolemes involving extralingual background knowledge is interpreted by the author in order to determine the symbolic elements of images that enables their explanation and explication. The connotation of these biblicism is due to the influence of extra-linguistic factors, such as associative links with the real situation and events. The denotate of biblical onym is the basis of emotive and modal connotation and therefore the biblical toponym is inherent to affective mean. The conditions of the functioning of symbolemes in Ukrainian literary language are also described.

Key words: phraseological unit, biblical toponym, inner form of phraseologism, prototype (figurative pattern), connotation, symboleme.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.

О. Г. Тараненко (Луганськ)

УДК 811.112.2'25(075)

**ВИКОРИСТАННЯ СЕМНОГО АНАЛІЗУ
ЯК ЗАСОБУ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ
ДІЙНОСТІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ**

На сучасному етапі розвитку лінгвістики органічно поєднано розв'язання двох важливих питань. З одного боку – дослідження різних за структурою мов та виявлення їхніх особливостей, з іншого – пошук мовних універсалій на всіх рівнях мови. Це є особливо актуальним у зв'язку з поширенням ролі перекладу в сучасному соціумі. Глобалізація та поширення міжкультурних зв'язків диктує свої умови, тому якнайточніший та коректний переклад постає особливо важливим у будь-якій сфері діяльності людини. Для того щоб виконати таке завдання, необхідно перш за все визначитися із структурою лексичного значення слова, бо саме від цього залежить, як саме можна зробити коректний переклад. Звернімо увагу на той факт, що в мовознавстві визначено кілька підходів у структуралізації значення. Це пов'язано з таким напрямом сучасної лінгвістики, як когнітивна лінгвістика, яку О. Селіванова визначає як „галузь мовознавства, що вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації та категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду”